

«PARLARÉ, AMB UNA MEMÒRIA NÒMADA I UNA VEU INTERMITENT»: LA RECONSTRUCCIÓ DE LA MEMÒRIA COL·LECTIVA A *L'AMOUR, LA FANTASIA* D'ASSIA DJEBAR

Lobna Ben Salem

University of Jendouba, Tunisia

Cita recomanada || BEN SALEM, Lobna (2011): «Parlaré, amb una memòria nòmada i una veu intermitent»: la reconstrucció de la memòria col·lectiva a *L'Amour, la fantasia* d'Assia Djebbar. [article en línia], 452°F. *Revista electrònica de teoria de la literatura i literatura comparada*, 3, 29-51, [Data de consulta: dd/mm/aa], < <http://www.452f.com/index.php/ca/lobna-ben-salem.html> >.

Il·lustració || Marta Guezzi

Traducció || Laura Calvo

Article || Rebut: 31/03/2010 | Apte Comitè científic: 07/05/2010 | Publicat: 07/2010

Llicència || Reconeixement-No comercial-Sense obres derivades 3.0 de Creative Commons.



Resum || En les narracions de guerra d'Assia Djebar la veu i les experiències de les dones són el centre de la narració, en contrast amb les narracions masculines tradicionals centrades en la guerra i els conflictes. A *L'Amour, la fantasia* hi ha diverses protagonistes femenines, supervivents de la guerra d'independència, que, a través de la narració de relats presenten perspectives canviants i una multiplicitat de veus que desafien les versions històriques monològiques. Mitjançant la unió de fragments de les identitats individuals, perdudes i oblidades per la història, l'escriptora forja la identitat col·lectiva, centrant-se en els aspectes comuns, més que no en els privats, de la memòria.

L'article posa en relleu la naturalesa específica de gènere de les memòries de guerra; examina el paper de la narrativa com a mitjà per contrarestar les deficiències de la memòria i per combatre l'amnèsia històrica.

Tot centrant-se en la idea que la memòria construeix la identitat, l'article investiga fins a quin punt una memòria de gènere de la guerra pot contribuir a la formació de la identitat col·lectiva, tenint en compte la interdependència, però també la dissonància entre l'oralitat i el text.

Paraules clau || Memòria | Identitat col·lectiva | Guerra d'independència d'Algèria | Gènere.

Summary || In Assia Djebar's war narratives, it is women's voices and experiences that are at the centre of narration, in contrast to traditional male-centred narratives of war and conflict. In *Fantasia, an Algerian Cavalcade*, there are multiple female protagonists, survivors of independence war, who, through storytelling, present shifting perspectives and a multiplicity of voices that contest monological historical versions. By reassembling the fragments of individual identities, lost and forgotten by history, the writer forges collective identity, focussing on the communal rather than private aspect of memory.

The paper highlights the gender-specific nature of war memories; it examines the role of the narrative as a means of countering deficiencies of memory and combating historic amnesia.

Centred on the idea that memory constructs identity, the paper investigates the extent to which a gendered memory of war can contribute in shaping collective identity, bearing in mind the interdependence but also the dissonance of orality and texting.

Key-words || Memory | Collective identity | Algerian war of independence | Gender.

«I imagine you, the unknown woman, whose tale has been handed down by story-tellers... For now I too take my place in the fixed circle of listeners [...] I recreate you, the invisible woman [...] I resurrect you [...] that no letter from any French soldier was to describe»
(Djebar, 1985: 189).

0. Introducció

El gènere i els conflictes bèl·lics són formacions culturals dialècticament construïdes en contextos colonials i postcolonials i es reproduïen en els relats de ficció. Assia Djebar, l'escriptora algeriana, permet als lectors considerar les narratives de la guerra i la seva intersecció amb les narratives de gènere. El meu títol destaca l'intercanvi dinàmic entre el gènere i la memòria, inaugurant allò que Lindsey Moore anomena una «feminist archaeology of traces» (Moore, 2008:63), on la veu inspira la memòria i on les dones, les combatents i les supervivents de la lluita per la independència s'esforcen per establir la seva identitat com a dones, però també com a agents actius del canvi.

En efecte, l'exclusió de les històries de les dones dels discursos masculins hegemònics cerca de corregir-se en els relats de guerra d'Assia Djebar, atès que les dones creen un guió alternatiu que dona veu a les seves històries oblidades i prohibides, tot empoderant-les en el procés. És a través de la narració –una pràctica de “testimoniatge” indirecte d’una història d’alienació– que Djebar projecta la memòria col·lectiva femenina del trauma de la guerra. La narració proporciona en aquest cas l’arena d’una ocasió única perquè les dones subalternes puguin editar els arxius masoquistes de la història colonial algerina. En aquest context, Cooke explica:

Women who choose to write about wars they have lived are defying an age old silencing code. Their speaking about now and in knowledge of their transgressions allows us to read back into the gaps and silences of the War Story. Their stories threaten the privilege assumed proper to the right to tell the War Story. As the right to tell diffuses among all who may claim to have had a war experience, however unrecognizable as such by the standard conventions, the masculine contract between violence, sexuality, and glory comes undone (Cooke, 1997: 293).

En vista d'això, jo sostinc que la conciliació de l'ésser femení amb la història, ja sigui per la pròpia autora o per les veus fragmentades de les diferents narradores, és essencial per a la formació de la seva identitat i, inevitablement, ha d'incloure una performativitat de gènere de la memòria. Així doncs la primera part de l'article detalla els aspectes de la memòria i de l'oblit propis del gènere, la segona part descriu els efectes –tant positius com negatius– de recordar el cos o a través del cos de la identitat femenina, mentre que l'última part reflexiona sobre si la memòria col·lectiva podria sobreviure en

una llengua estrangera, és a dir, el lloc de l'oralitat en el seu text literari.

La urgent necessitat de reescriure la història a través de la ficció és expressada per una narradora femenina: «Alas! We can't read or write. We don't leave any accounts of what we lived through and all we suffered!» (Djebar, 1985: 184). Dit d'una manera més teòrica:

Literary evidence affirms that during the Revolution, the Algerian women were not conscious of their opportunities... Consequently, it is not so surprising that they made no attempt to inscribe into the war text experiences that may have been transformative. When they have written, they have done so with little awareness of what military participation had meant [...] The Algerian Revolution came too soon in the history of Modern Arab women's discursive activism to serve as a catalyst for the inscription of feminist issues into the nationalist agenda [...] The difference between the Algerian and the Lebanese women who participated in their two wars was that the Algerian women did not have a feminist context, for example, no indigenous, independent feminist organization, within which to situate their struggle (Cooke, 1993: 185-186).

Temàticament, el trop de la memòria en els relats de guerra de Djebar obre un espai per escriure «a collective autobiography of the women of Algeria» (Hiddleston, 2006: 68), tot provocant un desig d'autoconeixement que es resisteix a allò que Foucault anomena «subjugated knowledges, knowledges that have been disqualified as inadequate to their task» (Foucault, 1980: 82). Mehta postula que «In their role as communal scribes entrusted with the task of preserving collective memory from destruction and erasure, these women subscribe to an anti-war politics of remembering» (Mehta, 2007: 2). En aquesta nova política del record, els testimonis orals representen el vehicle a través del qual la memòria opera fora i més enllà de les normes de l'escriptura. A *Fantasia*, si la guerra de colonització es recupera a partir d'una història documentada, la guerra d'independència es basa en el testimoni oral de les dones que van prendre part en la lluita. Ja els títols de capítols, "Veu", "Murmuris", "Clam", "Remors", "Diàlegs" i "Soliloqui", sorgeixen dels recessos del silenci, el de la mare, la filla, la germana, l'esposa, i fins i tot el nen, per omplir els buits i els forats de la història esquerdada en diversos llocs com les muntanyes, les presons, els *douars* i els llogarets humils.

A nivell estructural, la memòria és un trop unificador que porta harmonia a les narratives femenines dissidents i fragmentades per a formar un tot. La narració de la memòria ofereix un nou estil en cada capítol; viola les convencions narratives que mantenen estable la representació, especialment el cas de la pressuposició que una veu concreta està lligada a un personatge específic amb un discurs i una memòria propis. Hi ha un multivocalitat, una heteroglòssia,

com Bajtín ho anomenaria (Bajtín, 1981: 272), que es reflecteix estructuralment en els diferents estils adoptats en la narració. En un metanivell, la novel·la menyscaba l'expectativa que el text pot ser vist com el producte d'un agent autorial coherent com és el cas dels grans relats oficials. També posa de manifest el fet que no existeix un únic relat de guerra: la narrativa estàndard –i amb ella la forma de pensar i de fer la guerra– és dialògica i no monològica (Bajtín, 1981: 276).

La projecció de Djebar d'una discursivitat traumatitzada que encapsula el trauma de la pèrdua i el dol de les dones partisans, la seva forma sincrètica de representació, la seva aproximació feminista al nacionalisme algerià, la seva actitud complexa amb el llenguatge i la memòria cultural anticipen la complexitat de la resurrecció de la memòria femenina. L'ètica del record i l'oblit s'entrellacen, tot esborrant els límits entre ambdós. Oblidar, com planteja Nietzsche, es converteix en una estratègia positiva:

Forgetting is not simply a kind of inertia, as superficial minds tend to believe, but rather the active faculty to [...] provide some silence, a 'clean slate' for the unconscious, to make place for the new [...] those are the uses of what I have called an active forgetting.

Les veus femenines «lift[ing] the burden of memory» (1985: 141), lluitant amb l'aflicció de recordar, intimiden a l'autora amb la seva cautela, amb la seva desconfiança. Les veus subjugades decideixen estratègicament què han de recordar i què han d'oblidar: «Only speak of what conforms, my grandmother would reprove me: to deviate is dangerous, inviting disaster in its multiple disguises» (1985: 156). La transcripció de la memòria femenina s'anuncia com a una tasca difícil per a l'escriptora:

Strange little sister, whom henceforth I leave veiled or whose story I now transcribe in a foreign tongue. Her body and her face are once more engulfed in shadow as she whispers her story – a butterfly displayed on a pin with the dust from its crushed wing staining one's finger (1985: 141) .

La fragilitat de la narradora dona fe de la seva conformitat amb els rols de gènere, que la sotmeten al silenci i la marginalitat: «the stilled voice bides its time, groans are stifled, grievances sublimated» (1985: 177). Si escull parlar, conscientment tamisa la seva memòria soterrada per deixar sortir només allò que és menys degradant. Com es demostra en la novel·la, l'acció d'ocultament i deliberada modèstia per les quals opten les narradores femenines no són activitats solitàries, sinó que hi han de recórrer les dones sempre que la ferida és massa profunda i el trauma més total: «What trials shall I tell you about, and which shall I leave to be forgotten» (1985: 160). Si l'oblit o el record selectiu ajuda a superar els traumes, també fa referència a la pèrdua de la identitat personal, i la fragmentació de

la subjectivitat.

Resulta de particular importància per a la fragmentació de la identitat quan la narradora eludeix el record de la violació. Un cop que els homes algerians han fugit per unir-se als maquis, l'amenaça de violació esdevé una amenaça endèmica de la que cap dona està exempta: «I submitted to 'France', the thirteen-year-old shepherd-girl might have said» (1985: 202). Gairebé tots els testimonis evitaven explicar la violència sexual i recorrien a un codi de silenci per protegir la seva identitat com a mares, germanes i esposes: «As soon as we young women saw the French coming we never stayed inside. The old women stayed in the houses with the children; we went to hide in the undergrowth or near the wadi. If the enemy caught us we never said a word» (1985: 206-207). La memòria es converteix en un lloc per a la lluita, no només d'allò que s'ha de recordar o oblidar, sinó també d'allò que s'ha de seleccionar o ignorar, posant en risc la memòria col·lectiva en el procés. L'autora, en aquest cas, s'enfronta amb el dilema de parlar d'allò que no es pot parlar, d'allò que no es pot escoltar, del tabú, i és urgent fer al·lusió a aquesta memòria fracturada:

Once the soldiers were gone, once she has washed, tidied herself up, plaited her hair and tied the scarlet ribbon, all these actions reflected in the brackish water of the wadi, the woman, every woman, returns, one hour or two hours later, advances to face the world to prevent the chancre being opened in the tribal circle [...] rape will not be mentioned, will be respected. Swallowed. Until the next alarm (1985: 202).

De vegades, amb una pregunta retòrica, l'escriptora es pregunta de forma evasiva: «Can you imagine what would happen when they [French soldiers] arrived at a house and found women alone?» (1985: 187) L'amnèsia col·lectiva i el silenci sobre la qüestió de la violació són inscrits i arrelats en el llegat colonial i en les produccions socials i culturals de gènere, als quals és difícil oposar-s'hi. El deure de l'autora és qüestionar aquest llegat per tal d'ajudar les dones a reconciliar-se amb els seus records i la seva identitat:

How could a woman speak aloud, even in Arabic, unless on the threshold of extreme age? How could she say "I", since that would be to scorn the blanket-formulae which ensure that each individual journeys through life is a collective resignation? [...] How can she undertake to analyze her childhood, even if it turns out different? The difference if not spoken of, disappears.
[...] My oral tradition has gradually been overlaid and is in danger of vanishing [...] In writing of my childhood memories I am taken back to those bodies bereft of voices (1985: 156).

Si l'oblit és el testimoni de l'alienació de les dones respecte dels seus cossos i la seva identitat i revela una incapacitat de fer front el trauma de la violència, el record n'és de la realització i de la formació de la

identitat. En la majoria dels relats femenins, la narradora és molt loquaç i cerca d'inscriure la seva pròpia història de la resistència al mateix temps com a agent individual i com a part d'un sistema col·lectiu, i l'autora ens presenta una gran quantitat de memòries femenines en relació amb la guerra de resistència, tot contribuint, per tant, en la reconstrucció de la identitat femenina individual i col·lectiva. El que Mona Faiad ha assenyalat, en el seu article "Reinscribing Identity: Nation and Community in Arab Women's Writing", que «traditionally, women in nationalist narratives are posited as begetter, inspirer and protector of male subjectivity. The disembodiment of Woman in the national narrative and her mythification render it impossible to position her as an agent of change» (Fayad, 1995: 158), és de poca rellevància als relats de la resistència femenina d'Assia Djebar. Les històries de dones, llavors, es fonen per donar forma a una narrativa col·lectiva de les dones, formant una amalgama de veus i experiències. Cada memòria individual presenta una dona en un estat de plenitud com a una dona agressiva, valenta, decidida i activament compromesa amb la resistència; hi és, per exemple, la memòria d'una noia pastora de tretze anys que s'uneix amb els seus germans al maquis i que va haver de passar per l'enterrament i el dol d'un germà assassinat davant dels seus ulls.

[...] that of the mother who bore the soldiers' tortures with never a whimper, that of the little cooped-up sisters, too young to understand, but bearing the message of wild-eyed anguish, the voice of the old women of the douar who face the horror of the approaching death-knell, open-mouthed, with palms of fleshless hands turned upwards (1985: 123).

Però també d'aquelles que van oferir refugi i menjar als *mûdjâhidîn*, que van portar armes als rebels a les muntanyes, que es va unir a la lluita, i van ser empresonades, torturades i assassinades, i fins i tot aquelles que cosien els uniformes i les banderes, que van prendre's cura dels ferits, que van exercir com a reporteres, i fins i tot com a recaptadores de fons.

Recordar la guerra per a les dones significa, inevitablement, recordar el cos. Amb Assia Djebar, la memòria col·lectiva està determinada pel gènere, i per això ha de manipular el cos a través del qual les dones troben la seva veu. El que realment escapa als relats documentats de la guerra és que, en les seves narracions, Djebar permet a les dones parlar dels seus cossos, amb tot el dolor i el trauma que li és inherent. La manera que les dones denoten el seu dolor davant les atrocitats de la guerra està impregnada d'un llenguatge del cos absent de les versions històriques oficials. La dinàmica del contradiscurs es produeix a través del recurs a un requisit que és sensual i intuïtiu. En efecte:

The fourth language, for all females, young or old, cloistered or half-emancipated, remains that of the body: the body which [...] in trances,

dances or vociferations, in fits of hope or despair, rebels, and unable to read or write, seeks some unknown shore as destination for its message of love (1985: 180).

Elia encertadament postula que «the venue left for these women is the preverbal –physical expression, movements, sounds, trances and dances– functioning outside the reach of any Symbolic discourse and which can thereby communicate the inducible» (Elia, 2001: 22). Per tant, és incompreensible i enigmàtic per a aquells que representen no només el Patriarcat, sinó també l'Imperialisme. Quan es lliura una guerra, «the women's shrill ululation improvises for the fighting men a threnody of war in some alien idiom: our chroniclers are haunted by the distant sound of half-human cries, cacophony of keening, ear-splitting hieroglyphs of a wild, collective voice» (1985: 56). En aquesta histèria frenètica de sons i moviments primitius, el cos es realitza i la identitat es completa. El ritme i el sentit desplacen el llenguatge i el discurs en un ritual que expulsa el dolor i invoca la serenitat. En l'escena del trànsit, per exemple, les dones, i l'àvia com a tal, combaten la letàrgia i el silenci amb balls, no amb paraules:

The matriarch was normally the only one of the women who never complained; she condescended to mouth the formulas of submission disdainfully; but this extravagant or derisory ceremonial which she regularly organized was her own way of protesting... Against whom? Against the others or against fate? I wondered. But when she danced, she became indubitably queen of the city. Cocooned in the primitive music, she drew her daily strength before our very eyes.

The haughty matron's voice and body gave me a glimpse of the source of all our sorrows: like half obliterated signs which we spend the rest of our lives trying to decipher (1985: 145).

Les representacions corporals de les protagonistes femenines prenen la forma de desafiaments físics i verbals, destacant l'ús estratègic d'aquells mateixos cossos femenins, sovint l'única via per a la resistència. Les dones semblen exercir el poder a través dels seus cossos, tot transformant-los en agents actius que serveixen la resistència, i descartant les seves funcions biològiques i sexuals com a generadores de vida i objectes que desig.

Qualsevol discussió sobre la guerra i els seus records persistents és dolorosa. El dolor, inseparable del cos subaltern, dona forma a la construcció de la identitat femenina. El lector es projecta dins del llenguatge i els cossos del trauma; la interpretació del sofriment físic s'accentua per un sentiment més profund de la humiliació i la desgràcia. Tenim un cos que és torturat, mutilat, colpejat i trencat, però encara més provocador i desvergonyat. Els exemples a la novel·la són nombrosos: des de Cherifa, que és torturada amb descàrregues elèctriques i que desafia l'autoritat colonial amb les seves vagues de fam, fins a Lla Zohra, la dona anciana la casa i la granja de la qual va ser incendiada diverses vegades, i que finalment

va ser cremada ella mateixa:

My hair caught fire. And the child who was crying with fright, shouted, 'Mother, the fire's eating you up! The fire is eating you up!' That's how I lost all my hair. I hurled myself into the water. But more burning embers fell on me [...] (1985: 161).

Sorprenentment, el dolor va alliberar aquestes dones i les va instar a parlar. Elaine Scarry argumenta que durant la tortura «the body is its pain, a shrill sentience that hurts and is hugely alarmed by its hurt, and the body is its scars, thick and forgetful unmindful of its hurt, unmindful of anything, mute and insensate» (Scarry, 1985: 31). Ja sigui parlant per si mateixes o mitjançant altres mediadores femenines, el cos és al centre de l'articulació física i moral. A través de la narració dels seus patiments, les dones subalternes realitzen un procés d'empoderament i prenen el control d'aquest dolor de forma efectiva, tot arrabassant el poder del seu torturador i apropiant-se'l per a si mateixes. En aquest sentit, fer pública la memòria personal és quelcom alliberador.

Recordar el cos implica recordar *a través* del cos. Atès que el dolor defineix la veu i el cos, també és discursivament inscrit i afecta a l'escriptura mateixa. Djébar posa en relleu el nexa entre dolor i llenguatge, traïx un eventual fracàs de l'intent de ressuscitar les memòries femenines privades i anuncia la dificultat de la tasca. L'entumiment sensorial que un oficial experimenta mentre està informant de la violència colonial podria aplicar-se perfectament a la pròpia escriptora:

Bosquet muses over the youth killed defending his sister in the luxurious tent; he recalls the anonymous woman whose foot had been hacked off, 'cut off for the sake of the khalkhal...' Suddenly as he inserts these words, they prevent the ink of the whole letter from drying: because of the obscenity of the torn flesh that he could not suppress in his description (1985: 56).

A *The Body in Pain*, Scarry afirma que la resistència al llenguatge és essencial per al dolor: «Intense pain is [...] language-destroying: as the content of one's world disintegrates, so the content of one's language disintegrates; as the self disintegrates, so that which would express and project the self is robbed of its source and subject» (Scarry, 1985: 35). El narrador s'adhereix a les expressions no verbals «I do not claim here to be either a story-teller or a scribe. On the territory of dispossession, I would that I could sing» (Djébar, 1985: 142). Això podria explicar la incapacitat per a l'articulació verbal de la narradora i el seu recurs a la semiòtica: la lexicografia preverbal i sensual davant la incapacitat del llenguatge per transcendir el dolor:

To read this writing, I must lean over backwards, plunge my face into the shadows, closely examine the vaulted roof of rock or chalk, lend an

ear to the whispers that rise up from time out of mind, study this geology stained red with blood. What magma of sounds lies rotting there? What stench of petrification seeps out? I grope about, my sense of smell aroused, my ears alert, in this rising tide of ancient pain. Alone, stripped bare, unveiled, I face these images of darkness...

How are the sounds of the past to be met as they emerge from the well of bygone centuries?... What love must still be sought, what future be planned, despite the call of the dead? And my body reverberates with sounds from the endless landslide of generations of my lineage (1985: 64).

Les transaccions entre el llenguatge i el cos que podrien ajudar a la formació de la identitat –tant per a l'escriptora com per a les seves antecessores– es dissolen, perquè «the language of pain», segons es postula, «could only be a kind of hysteria –the surface of the body becomes a carnival of images and the depth becomes a site for hysterical pregnancies– the language having all the phonetic excess of hysteria that destroys apparent meaning» (Das, 2004: 331). La relació fracturada de l'escriptora amb el llenguatge, demostrada en el seu fracàs en articular la memòria del dolor de les seves compatriotes, és un testimoni que la subjugació colonial no només va afectar a la identitat femenina social, sinó també a l'artística, perquè «denial of the other's pain is not about the failing of the intellect but the failings of the spirit. In the register of the imaginary, the pain of the other not only asks for a home in language, but also seeks a home in the body» (Das, 2004: 332).

Per a les dones d'Algèria, la memòria de la guerra va suposar una revisió i reapropiació de les seves identitats de gènere perquè les seves històries de guerra impugnaven i deconstruïen les capes discursives del discurs de guerra fal·locèntric, on les jerarquies de gènere s'estableixen en oposicions binàries. De fet, en paraules de Cooke:

Their stories contest the acceptance of a dyadically structured world and make a mockery of such notions as Defender and Defended. If women describe and write themselves as having had a war experience at home then they deny two critical binaries: home versus front and civilian versus combatant. The breakdown of those binaries then allows us to see the cracks in others such as victory versus defeat, fact versus fiction, action versus writing, experience versus recording, war versus peace (Cooke, 1997: 296).

Això obliga a situar l'atenció en la «women's transgressive presence in a space and experience programmatically said to exclude them. Women are showing how the binaries used to construct the War Story are fictions» (Cooke, 1997: 19). Un d'aquests binomis és l'esfera privada enfront la pública. En la memòria femenina de la guerra, l'espai immune de la llar, que representa la feminitat i l'espai domèstic, és totalment erosionat. Els espais domèstics tradicionalment ocupats per les dones van ser sovint una primera

línia de combat més que les muntanyes on es produïa la resistència masculina: «Our men ran away: they didn't want to wait for the enemy's reprisals. We women were left to bear the brunt» (1985: 206). En un altre context, la idea de la llar –l'harem– desapareix per complet quan les cases són incendiades o violades diverses vegades per l'esguard dels colonitzadors. Les dones són elogiades per la forma passiva que va adoptar la seva resistència; la seva protesta va ser femenina, silenciosa, afectuosa i maternal: «All the women in the house did the same thing, howling louder and louder: enough to deafen them all» (1985: 207). Els binomis acció/no-acció, passivitat/activitat, coneixement/ignorància es fonen al mateix temps que el silenci esdevé una eina activa de resistència a l'enemic. Així és com una noia va derrotar el desig de l'enemic de fer-la parlar:

To the little girl I'd adopted; I kept on saying, 'if they question you, begin to cry! If they ask, 'Who comes to visit your mother? What does she do' you must begin to cry immediately... if you say a word, they will ask more questions! Just cry! That's all you must do!' and that's what she did. She burst into tears, she rolled about in the sand, she ran away in a flood of tears (1985: 160).

La memòria de la guerra, encara que dolorosa, contradeia els discursos històrics que estigmatitzaven les dones a la invisibilitat i la marginalitat, i testimoniava el fet que la identitat femenina és volàtil i escapa a les definicions codificades.

El fet que Djébar ha d'inscriure la memòria col·lectiva femenina de la guerra en una llengua estrangera té conseqüències de llarg abast. La seva «dual maternal/paternal identification» (Ringrose, 2006: 58) –quan escriu sobre les seves antecessores en la llengua del colonitzador que el pare li va ensenyar– es considera tant alliberadora com repressiva. De fet, «linguistic choices encode cultural belonging or alienation; the loss and recovery of one's own tongue juggling new words and new worlds is a constant negotiation for these writers» (Katrak, 2006: 27). Djébar reconeix aquesta dicotomia i al·ludeix a la dissonància inherent entre oralitat i textualitat:

I have captured your voice ; disguised it with my French without clothing it... the words that I thought to put in your mouth are shrouded in the same mourning garb as those of Bosquet or Saint-Arnaud. Actually, it is they who are writing to each other, using my hand, since I condone this bastardy, the only cross-breeding that the ancestral beliefs do not condemn : that of language, not that of the blood... torch-words which light up my women companions, my accomplices ; these words divide me from them once and for all. And weigh me down as I leave my native land (1985: 142).

El seu sentiment de culpa per haver estat alienada de la llengua materna, alhora que reconeix el potencial artístic que la llengua del conqueridor li ha permès, desestabilitza el sentit d'identitat de

l'escriptora: «I know that every language is a dark depository for piled-up corpses [...] but faced with the language of the former conqueror, which offers me its ornaments, its jewels, its flowers, I find they are the flowers of death –chrysanthemums on tombs» (1985: 181). L'exclusió de l'escriptora i el sentiment de traïció desencadena el seu desig de reconciliar-se amb la seva pàtria, la seva identitat, de manera que recull les històries de les dones i les reproduïx per a ressuscitar les seves identitats col·lectives i la seva pròpia en el procés. En aquest context, després d'haver demostrat la seva capacitat de parlar, la qüestió de si les subalternes poden llegir els seus propis testimonis de guerra és de poca importància. Si Assia Djébar escriu, no és només per a aquestes dones oblidades, però per a la memòria femenina col·lectiva en general, per a la posteritat. Si aquestes històries de resistència no es registren, el risc de la seva desaparició de la memòria històrica és imminent. Les narracions testimonials, un cop fetes públiques, són despulades de la seva intimitat i esdevenen propietats públiques, adquirint una veu polimòrfica i encarnada de forma múltiple. La veu d'aquestes dones seguiran ressonant a través de la barreja d'entonacions i accents berbers i àrabs en el text francès. Aquesta híbridesa lingüística permet la creació d'un "third space", ni àrab ni francès, on l'escriptora podia reconciliar-se amb el seu ésser exiliat i els seus orígens dispersos, un espai on "torch-words... light up my women-companions, my accomplices." (Djébar, 142).

Tot considerant les qüestions plantejades per Boehmer «if the structures of nations or nation-states are soldered onto the struts of gender hierarchies, and if the organisation of power in the nation is profoundly informed by those structures, how then is the nation to be imagined outside of gender ?» (Boehmer, 2005: 30). Djébar reitera el problema en encreuar el gènere i la guerra, sobretot quan el mitjà és la memòria. A través de la seva retòrica persuasiva per donar preeminència al paper de la dona en la lluita nacional, els seus diligents esforços per donar-los veu i per lluitar contra les formes en les que han estat silenciades per les estructures de poder colonial i patriarcal, ha posat èmfasi en el seu paper de testimonis i supervivents, i com a la columna vertebral de la lluita. La memòria col·lectiva ha demostrat ser no només la força arquetípica que va donar forma a la identitat i a l'experiència dels subalterns, sinó també la força de curació que va reconciliar l'escriptora amb els seus orígens.

Bibliografia

- BAKHTIN, M. (1981): "Discourse in the Novel." in Holquist Michael. (ed.), *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin and London: University of Texas Press, 259-422
- BOEHMER, E. (2005): *Stories of Women: Gender and Narrative in the Postcolonial Nation*. Manchester: Manchester University Press
- COOKE, M. (1993): "WO-man, Retelling the War Myth", in Cooke, M. and Woolacott, A. (eds.), *Gender War Talk*. Princeton, NJ: Princeton UP, 177-204
- COOKE, M. (1997): *Women and the War Story*. Berkeley: University of California Press.
- ELIA, N. (2001): *Trances, Dances and Vociferations. Agency and Resistance in African Women's Narratives*. New York and London: Garland Publishing Inc.
- FAYAD, M. (1995): "Reinscribing Identity: Nation and Community in Arab Women's Writing", *College Literature*, 22, 150-159
- FOUCAULT, M. (1980): *Power/knowledge: selected interviews and other writings, 1972-1977*. Hemel Hempstead: Harvester
- HIDDLESTON, J. (2006): *Assia Djébar: Out of Algeria*. Liverpool: Liverpool UP
- KATRAK, K. H. (2006) *Politics of the female body: Postcolonial Women Writers of the Third World*. New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press
- MEHTA, J. B. (2007): *Rituals of memory: in contemporary Arab women's writing*, New York: Syracuse
- MOORE, L. (2008): *Arab, Muslim, Woman's Voice and Vision in Postcolonial Literature and Film*. London: Routledge
- NIETZSCHE, F. (1989): *On the Genealogy of Morals and Ecce Homo*. New York: Vintage
- RINGROSE, P. (2006): *In Dialogue with Feminism*. Amsterdam: Rodopi
- SCARRY, E. (1985): *The Body in Pain*. New York: Oxford UP
- SCHEPER-HUGHES, N. and BOURGOIS, Ph. I. (eds.), (2004): *Violence in War and Peace*. Oxford: Blackwell
- SHOCKLEY, A. (ed.), (1988): *Afro-American Women Writers, 1746-1933*. New York: Meridian